

קנין הגוף של עבד עברי

הקדמה

המשנה בקידושין דף יד אומרת: "עבד עברי נקנה בכסף ובשטר וקונה את עצמו בשנים וביובל ובגרעון כסף. יתירה עליו אמה העבריה שקונה את עצמה בסימנין".

ובגמ' דף טז. מובאת ברייתא השונה קצת ממשנתנו – "תנא: וקונה את עצמו בכסף ובשנה כסף ובשטר".

ומבררת הגמ' את אופן שחרורו של ע"ע בשטר וז"ל – "האי שטר ה"ד? אילימא דכתב ליה שטרא אדמיה – היינו כסף! אלא שחרור שטר למה לי לימא ליה באפי תרי זיל א"נ באפי בי דינא זיל? אמר רבא: זאת אומרת ע"ע גופו קנוי והרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול".

ומתעוררת השאלה: מהי משמעות קנין הגוף של ע"ע, ומעירים הראשונים (הרמב"ן וסיעתו) – שא"א להשוות את קנין הגוף של ע"ע לקנין הגוף של עבד כנעני, שהרי אנו מוצאים כמה חילוקי דינים ביניהם:

א. במשנה ב"מ דף יב. מבואר: "מציאת עבדו ושפחתו הכנענים הרי אלו שלו, מציאת עבדו ושפחתו העברים הרי אלו שלהן" דרואים שיש לע"ע יד לענין מציאה.

ב. במשנה עירובין דף עט: כתוב: "כיצד משתתפין במבוי מניח את החכית ואומר הרי זו לך. בני מבוי ומזכה להן ע"י בנו ובתו הגדולים וע"י עבדו ושפחתו העברים וע"י אשתו אבל אינו מזכה לא ע"י בנו ובתו הקטנים ולא ע"י עבדו ושפחתו הכנענים מפני שידן כידו", משמע שיש לע"ע יד לזכות לאחרים.

ג. במשנה מעשר שני פ"ד מ"ד כתוב: "מערימין על מעשר שני. כיצד? אומר אדם לבנו ולבתו הגדולים לעבדו ולשפחתו העברים הילך מעות אלו ופדה לך מעשר שני זה, אבל לא יאמר כן לבנו ולבתו הקטנים לעבדו ולשפחתו הכנענים מפני שידן כידו", משמע שיש לע"ע יד לזכות במעות מיד רבו ושהוא נחשב כאדם אחר הפודה את המעשר שני של רבו שאינו צריך להוסיף חומש בשעת הפדיון.

ובהבנת משמעות קנין הגוף של ע"ע מצאנו חמש הבנות בדברי רבותינו הראשונים.

שיטת ה"יש מפרשים" המובאת ברמב"ן

"יש מפרשים" המובא ברמב"ן – ע"ע גופו קנוי אך ורק לענין זה שהרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול.

והרמב"ן מקשה על הסבר זה: "היכן מצינו קנין מעשה ידיו שאינו יוצא במחילה בלא שטר?"

אשמח מאוד לכל מי שיעירני ויאירני ויעמירני על האמת.

ומוסיף הרמב"ן להקשות: "שאפילו כנעני צריך טבילה ואם קדם וטבל לשם בן חורין קנה עצמו בן חורין!?"

ובביאור קושייתו השניה של הרמב"ן הסביר לי הרב שלמה שפירא שליט"א דכוונתו לשאול: הרי עבד כנעני קודם שטובל לשם יזדות בודאי גופו קנוי לא פחות ממה שע"ע גופו קנוי (שהרי הוא משועבד גם לעבודות בזויות, ואין בו דין "כי טוב לו עמך" – עמך במאכל עמך במשתה) ואעפ"כ הוא יכול להפקיע את שיעבודו ולצאת לחירות ללא מעשה קנין והקנאה של הבעלים ע"י זה שהוא יטבל לשם בן חורין, ע"ע שקנין גופו הינו חלש יותר לא כל שכן שאין צורך ב"מעשה" הקנאה לבטל את שיעבודו?

ועוד יש להבין את עצם דברי ה"יש מפרשים" – אם כל קנין הגוף של ע"ע הוא לענין זה שהרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול – מדוע באמת אין גרעונו מחול? מדיכין נלקחה הגדרה זו שגופו קנוי לענין זה בלבד?

ולכן נראה לענ"ד לבאר בדעת ה"יש מפרשים" שכוונתם לומר שבאמת ע"ע אין גופו קנוי, ומה שרבא אומר שע"ע גופו קנוי זוהי מליצה בעלמא, וכוונתו של רבא דיתהא לומי, שמכיון ששעבודו של עבד עברי לעבודתו הינה חזקה יותר מאשר שעבודו של כל פועל רגיל היכול לחזור בו מעבודתו באמצע שכירותו, ואפי' בחצי היום, שנא' עבדי הם ולא עבדים לעבדים – משא"כ בע"ע שאינו יכול לחזור בו באמצע שכירותו בניגוד לרצון אדונו אא"כ יתן לאדונו את גרעון כספו, וממילא, מכיון ששעבוד העבד לאדונו הינו חזק יותר משעבוד שכיר רגיל למעבידו, גם הרב שמוחל על גרעונו של עבדו העברי אין גרעונו מחול, דמחילת שעבוד חזק כזה זקוק לשטר שחרור, ולא די במחילה בעלמא בפה.

וביישוב קושייתו הראשונה של הרמב"ן על ה"יש מפרשים" – "היכן מצינו קנין מעשה ידיו שאינו יוצא במחילה בלא שטר" – יש לומר דאה"נ, לא מצאנו באף מקום קנין מעשה ידיו שאינו יוצא במחילה בלא שטר מלבד בע"ע, שהרי גם לא מצאנו באף מקום אחר ששכיר אינו יכול לחזור בו באמצע שכירותו חוץ מאשר בעבד עברי!

וביישוב קושייתו השניה של הרמב"ן על ה"יש מפרשים" – "שאפי' כנעני צריך טבילה ואם קדם וטבל לשם בן חורין קנה עצמו בן חורין" – יש לומר שדין טבילה של עבד כנעני לשם בן חורין הינו דין מיוחד ששיחרור מפקיע מידי שעבוד, דגר שנתגייר כתינוק שגולד דמי, וממילא לא שייך יותר להשתעבד בו, אך הרי גם הרמב"ן מסתבר שיודה שעבד כנעני קודם שטבל לשם יהדות לא יוכל להשתחרר במחילה בעלמא של האזין בלא שטר!

אמנם לרמב"ן לא היה נראה לבאר כ"יש מפרשים", מכיון שמנין לנו לומר שבשעבוד חזק לא תועיל בו מחילה? ודוחק נוסף בדברי ה"יש מפרשים" הוא בכך שהם אומרים שבעצם ע"ע אין גופו קנוי, ואילו סתם לשונו של רבא מורה להיפך – "זאת אומרת ע"ע גופו קנוי!?"

אך היתרון בפירושו של ה"יש מפרשים" הינו בזה שהוא מיישב את שלשת המקורות שהבאנו לעיל, שרואים מהם שיש יד לע"ע לענין מציאה, עירוב ומע"ש, וממילא אין גופו קנוי, בכך שהוא מבאר דאה"נ ע"ע אין גופו קנוי, ודברי רבא שגופו קנוי, הינם מליצה בעלמא².

שיטת הרמב"ן

רמב"ן - הקונה ע"ע קונה בו שני קנינים - א. קנין ממון, והוא קנין מעשה ידיו של הע"ע. ב. קנין איסור, שמתירו בשפחה כנענית.

וקנין איסור לעולם אינו נפקע במחילה בעלמא בלא גט, בין באישות ובין בעבדות, ולכן הרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול.

ואומר הרמב"ן שגם בעבד כנעני אנו מוצאים קנין ממון וקנין איסור - קנין ממון בעבד כנעני הינו קנין מעשה ידיו, וקנין האיסור שבו היא העובדה שהוא אוסרו בבת ישראל ופוטרו ממקצת מצוות.

ולפי הבנת הרמב"ן יוצא שעבד עברי גופו קנוי מחמת קנין האיסור שיש לאדונו בו.

והבנתו של הרמב"ן הינה מחודשת מאוד - דמהיכי תיתי לומר שיש לאדון בעלות על האיסורים של עבדו, וכי ניתן לקנות ולמכור איסורים? מצד הסברא היה מובן יותר לומר שכתוצאה מזה שאדם קונה את מעשה ידיו של עבד, התורה מחילה איסורים והיתרים מסויימים על העבדים - בע"ע התורה מתירתו בשפחה כנענית, ובעבד כנעני התורה אוסרתו בבת ישראל ופוטרתו ממקצת מצוות - ואין זה שייך כלל וכלל לדיני קנינים!

ושאלתי את מו"ר מרן הגאון הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא שליט"א, מהיכן לקח הרמב"ן את חידושו זה שיש קנין של איסורים? - וענה לי: הרמב"ן למד זאת מדברי רבא שע"ע גופו קנוי, ואה"נ אין מקור אחר בש"ס לחידוש זה.

ובדעת הרמב"ן יש לעיין, האם קנין הממון וקנין האיסור שבעבד עברי קשורים זה בזה, או שמא כל אחד עומד לכשעצמו - ונפק"מ, מה יהיה הדין במקרה שהאדון יאמר לעבדו העברי "אין לי עליך כלום"?

אם קנין הממון וקנין האיסור קשורים זה בזה, מכיון שקנין האיסור איננו נפקע באמירה בעלמא כי אם בשטר, גם קנין הממון לא נפקע באמירה בעלמא כי אם בשטר, ולכן, אם האדון יאמר לעבדו העברי "אין לי עליך כלום" הוא יוכל לשוב להשתעבד בו.

אך אם נאמר שקנין הממון וקנין האיסור שבע"ע אינם קשורים זה בזה אלא הם שני קנינים נפרדים שיש לאדון בעבדו העברי, אז כשהאדון אומר לעבדו העברי "אין לי עליך כלום" פוקע בזאת קנין הממון שהיה לו בעבדו, והוא לא יוכל לשוב ולהשתעבד בו, אע"פ שקנין האיסור שיש לו בעבדו עדיין קיים ועומד בעינו, וכל זמן שלא יקבל העבד מרבו שטר שחרור הוא יהיה מותר בשפחה כנענית!

ובריטב"א בסוגייתנו מפורש שלמד שקנין הממון וקנין האיסור שבע"ע אינם קשורים זה בזה, וז"ל: "והשתא דאתינן להכי כי אמרינן דלא נפיק בדברים היינו להפקיע קנין איסור זה לאסרו בשפחה אבל קנין מעשה ידיו פקע בדברים"³.

וצ"ע בדעת הריטב"א, מה יהיה הדין כשהאדון יאמר לעבדו העברי "אין לי עליך כלום" - האם עדיין יוכל האדון למסור לעבדו העברי שפחה כנענית בע"כ, או שמא הוא רק יהיה מותר בשפחה כנענית, אך מסירתה לו בע"כ שייך לקנין הממון שהיה לאדון בו, ושפקע כעת באמירתו של האדון.

ומסברא מובנים מאוד דברי הריטב"א, כיון שדוחק הוא לומר שבגלל שקנין האיסור איננו יכול לפקוע באמירה בעלמא, לכן גם לא יפקע קנין הממון באמירה בעלמא. אמנם,

בלשון הגמ' ישנו דוחק גדול בדברי הריטב"א, שהרי רבא אומר "זאת אומרת ע"ע גופו קנוי והריב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול", ואילו לפי הריטב"א גרעונו מחול ורק קנין האיסור של העבר איננו מחול. וזהו דוחק גדול לומר שהגרעון שרבא דיבר עליו הינו גרעון בקנין האיסור שבעבד, דבפשטות "גרעון" מתייחס לכסף ולא לאיסורים.

ובפשטות נראה שיצא חידוש גדול לדינא מביאור הרמב"ן שיש קנין איסור בע"ע, דבאוצר הגאונים מובא בשם רב האי גאון ש"אין מכר מתקיים אלא בדבר שיש בו מששא דומיא דגוף אדם שיש בו ארך ורחב ועומק. ושלשה יסודות הללו אתה מוצא בכל דבר שיש בו מששא, אבל כל דבר שאין בו מששא אין מכר מתקיים בו, כגון שאמר לו מכור לי עמידה מכור לי ישיבה מכור לי הילוך אין המכר מתקיים עד שיאמר לו מכור לי מקום עמידה מכור לי מקום ישיבה מכור לי מקום הילוך. ואם נפשך להקשות כי ימכר לך אחיך העברי שאין לך בגופו שום קנייה, הא גרסינן ואמרינן ע"ע גופו קנוי, עכ"ל. ואילו לדעת הרמב"ן שקנין הגוף של ע"ע הינו לענין קנין האיסור שבו – הרי באיסורים אין אורך ורחב ועומק, וא"כ לפי הרמב"ן ניתן יהיה להקנות גם דברים שאין להם נפח!

אמנם העיר לי מו"ר הרב עמי שטרנברג שליט"א שאין זה מוכרח – דיתכן שכונת הרמב"ן היא שגופו של הע"ע קנוי ממש לענין האיסורים שיוצאים מכך (שמותר בשפחה כנענית) – וצ"ע⁴.

שיטת הר"ן

ר"ן – בדברי הר"ן על הרי"ף (דף ז. בדפי הרי"ף) היה מקום להבין כביאורו של הרמב"ן בקנין הגוף של ע"ע, אך לענ"ד ביאור שיטתו של הר"ן הינו שונה לגמרי ולכן אקדים את ציטוט דברי הר"ן וז"ל: "...כי אמרינן גופו קנוי היינו לענין שמוסר לו שפחה כנענית ואפי' בע"כ והולדות לאדון, הלכך אין זה שעבוד בעלמא אלא קנין הגוף ממש, ומ"ה לא מהני ביה מחילה אפי' לענין מעשה ידיו, עכ"ל.

מדברי הר"ן ש"גופו קנוי היינו לענין שמוסר לו שפחה כנענית" נראה אמנם כביאורו של הרמב"ן, אך אם אמנם לביאור הרמב"ן התכוון הר"ן לא היה צורך שהוא יוסיף "ואפי' בע"כ והולדות לאדון" שהרי ביאורו של הרמב"ן בקנין הגוף של ע"ע איננו תלוי בעבודה שניתן למסור לע"ע שפחה כנענית בע"כ, אלא בכך שהאדון מסוגל בכלל למסור לעבדו שפחה כנענית ושהוא יכול לשחרר את עבדו מתי שירצה ובכך הוא יכול למנוע מעבדו את היתרו בשפחה כנענית!⁵

וגם מהמשך דברי הר"ן "...הלכך אין זה שעבוד בעלמא אלא קנין הגוף ממש ומ"ה לא מהני ביה מחילה אפי' לענין מעשה ידיו" משמע דלא כביאור הרמב"ן, דלעיל הבאנו את הבנת הריטב"א בדעת הרמב"ן שמחילה כן מועילה לענין מעשה ידיו ורק לענין קנין האיסור שבע"ע לא מועילה מחילה בעלמא בלא שטר (וכהבנת הריטב"א ברמב"ן נראה בפשטות ללמוד אע"פ שאין זה מוכרח).

ולכן נראה לבאר את שיטת הר"ן בקנין הגוף של ע"ע כפי שביארו לי ידידי הרב יוסי הורביץ שליט"א, שעיקר הדגש בדברי הר"ן הוא שהאדון יכול למסור לעבדו שפחה כנענית "ואפי' בע"כ", דהיינו, אחת מהעבודות שע"ע חייב לעבוד לרבו הינו עבודה שבה האדון ממש משתמש בחלק מגופו של עבדו (בשכבת זרע שלו) בשביל שיהיו לו ולדו משפחתו הכנענית ("והולדות לאדון" כלשון הר"ן).

ולשיטת הר"ן אין קנין הגוף של ע"ע קנין איסור (כהבנת הרמב"ן) אלא זהו קנין "מעשה ידיו" מיוחד השייך רק בע"ע וכמו שמתבאר בדברי הגמ' טו. על הפס' "כי משנה שכר

שכיר עבדך" וז"ל – "שכיר אינו עובד אלא ביום ע"ע עובד בין ביום ובין בלילה. וכי תעלה על דעתך שעבד עברי עובד בין ביום ובין בלילה, והלא כבר נאמר "כי טוב לו עמך" – עמך במאכל עמך במשתה, וא"ר יצחק מכאן שרבו מוסר לו שפחה כנענית", דהיינו, מסירת שפחה כנענית לע"ע הינו "מעשה ידיו" שהע"ע חייב לעבוד במשך הלילה.

ולפי ביאור זה בדברי הר"ן צ"ע מדוע לא תועיל מחילת האדון לענין מעשה ידיו (מלבד מעשה ידיו שבלילה, שיוכל עדיין רבו למסור לו שפחה כנענית) וכגון שיאמר האדון לעבדו העברי: "אין לי עליך כלום מלבד מה שאוכל עדיין למסור לך שפחה כנענית"?

וכדי להבין את דברי הר"ן נראה שיש צורך לעיין בשאלה נוספת – ע"פ ההו"א של הגמ' שע"ע אין גופו קנוי ("אלא שיחרור שטר למד לי", גמ' טז. וברש"י שם "הא אין גופו קנוי אלא חוב ממון עבודת שש שנים שיש עליו"), האם יוכל האדון לשחרר את עבדו לענין עבודות מסויימות בלבד או לענין שעות מסויימות, וכגון שיאמר לעבדו: "אין לי עליך כלום לענין עבודות הבישול", "אין לי עליך כלום לענין עבודות שבין השעות אחת עד ארבע אחה"צ"?

באופן פשוט היה נראה לומר מסכרא שהאדון יכול לשחרר את עבדו לענין עבודות או שעות מסויימות, בדיוק כמו שאם ראובן חייב לשמעון תפוח, תפוז ולימון, יכול שמעון למחול על התפוח ועדיין לתבוע את התפוז והלימון.

אמנם, יש מקום לחלק ולומר שקנין ע"ע הינו קנין אחדותי, דהיינו, עצם המושג של ע"ע משמעותו הוא שהעבד קנוי לתקופה מסויימת (שש שנים או עד היובל) ביום ובלילה לענין כל העבודות שאפשר לעבוד בו, וכל התחייבות של עבודה שהינה פחותה מזה איננה יכולה להכנס לגדר ההלכתי של ע"ע⁶.

ואם אכן נבין שקנין ע"ע הינו קנין אחדותי יובנו לנו דברי הר"ן שלא מועילה מחילת האדון לענין מעשה ידיו של עבדו (ע"פ מסקנת הגמ' שע"ע גופו קנוי) וכגון שיאמר האדון לעבדו: "אין לי עליך כלום מלבד מה שאוכל עדיין למסור לך שפחה כנענית" – מכיון שלעולם לא שייך שתהיה מציאות של ע"ע למחצה שאין עליו את כל החיובים של ע"ע כפי שהם מוגדרים בתורה! ואדרבא, מתוך דברי הר"ן נראה דניתן להוכיח שקנין ע"ע הינו קנין אחדותי ושאינו ע"ע למחצה, דאלת"ה, דבריו קשים להבנה!

אמנם אין זה מוכרח, דיתכן שכוונת הר"ן בביאור קנין הגוף של ע"ע הינה שונה לגמרי ממה שביארנו עד כה בדבריו, דניתן לבאר בדעת הר"ן שע"ע גופו קנוי לענין כל העבודות המוטלות עליו לעשות (מעין קנין דקל לפירותיו), ומה שהר"ן כתב שע"ע גופו קנוי היינו לענין שמוסר לו שפחה כנענית ואפי' בע"כ והולדות לאדון" ניתן להדחק בלשון הר"ן ולומר שכוונתו היתה לבאר מה הביא את רבא להבין שע"ע גופו קנוי למלאכתו מעין קנין דקל לפירותיו (ובעצם, מה הביא את הברייתא לומר שע"ע יוצא בשטר שחרור ולא די במחילה בעלמא)? ומבאר הר"ן: כיון שאנו רואים שהאדון יכול למסור לעבדו שפחה כנענית אפי' בע"כ זה סימן לכך שגופו קנוי מעין קנין דקל לפירותיו.

ואם נבאר כך את שיטת הר"ן בקנין הגוף של ע"ע לא תתחיל בכלל שאלתנו לעיל בדעת הר"ן מדוע לא תועיל מחילת האדון לענין מעשה ידיו של עבדו, וכגון שיאמר האדון לעבדו העברי: "אין לי עליך כלום מלבד מה שאוכל עדיין למסור לך שפחה כנענית", מכיון שלביאור זה בשיטת הר"ן, ע"ע גופו קנוי לענין כל מעשה ידיו וממילא לא מועילה מחילת האדון על מעשה ידיו של עבדו.

ולפי הבנה זאת אין צורך גם לחדש ולומר שקנין ע"ע הינו קנין אחרותי, ושאינ ע"ע למחצה אלא ארון יכול לשחרר את עבדו לענין עבודות או שעות מסויימות, וכדביארנו לעיל שכך נראה יותר מסברא.

אמנם, סתם לשונו של הר"ן מורה יותר כביאורו של הרב יוסי הורביץ שליט"א בדבריו, וכדביארנו לעיל.

שיטת המאירי

מאירי – במאירי מפורש שע"ע "גופו קנוי למלאכתו כעין דקל לפירותיו".

וכך נראה ללמוד גם בדברי תוס' (דף יז. ד"ה חלה) המברר ביחס לדברי הגמ' שע"ע ש"חלה שלש ועבד שלש אינו חייב להשלים" מה יהיה הדין במלמדי תינוקות שכירים שחלו במשך חצי מזמן העבודה שלה נשכרו, וז"ל "יש שהיו רוצים לומר שאותם שכירים מלמדי תינוקות אם חלו חצי זמן כמו כן לא יהיו משלימים את זמנן כמו שע"ע דהכא ויטלו כל השכירות כיון שהיו אנוסין", ועל זה מקשה תוס' דמוכח בפרק השוכר את האומנין ששכיר שנאנס בזמן עבודתו אינו נוטל שכר אלא כנגד מה שהוא עבד ואילו על הזמן שהוא נאנס מלעבוד אין הוא נוטל שכר כלל? ולכן מסיק תוס' "וא"כ מלמדי תינוקות נמי אם חלו לא יקחו אלא מה שהרויחו דאין לדמותם כלל לע"ע, דע"ע גופו קנוי לאדונו, היילך חלה שלש אינו חייב להשלים דאין יכול לעשות מלאכה יותר מיכולתו, אבל מלמד אין גופו קנוי אלא שכר עצמו ללמוד עד הזמן וכשאינו יכול להשלים לא יטול אלא מה שהרויח". ולפי שלשת השיטות הראשונות שביארנו לעיל בהבנת קנין הגוף של ע"ע אין דברי תוס' מובנים כלל, דלהבנת הי"מ המובא ברמב"ן שע"ע גופו קנוי אך ורק לענין זה שהרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול, וששעבודו הינו חזק יותר משעבודו של פועל רגיל, אין זה עדיין סיבה מספקת לכך שיהיה הכרל בין ע"ע לשכיר לענין תשלום על זמן מחלתם! ולשיטת הרמב"ן שע"ע גופו קנוי לענין קנין איסור שבו (שרבו מוסר לו שפחה בנענית) ג"כ לא מובן מדוע שיהיה חילוק בין ע"ע לשכיר לענין תשלום על זמן מחלתם, וה"ה לשיטת הר"ן שגופו קנוי מצד שרבו מוסר לו שפחה בנעניות ואפי' בע"ב, גם לא מובן החילוק (אא"כ נדחק בלשון הר"ן ונבאר כוונתו בדומה לשיטת המאירי, נוכל גם בתוס' לבאר כך?)! ולכן נראה בהכרח ללמוד בדעת תוס' כשיטת המאירי כביאור קנין הגוף של ע"ע, וממילא מובן דכמו שאם אדם קנה דקל לפירותיו למשך זמן של שש שנים ובמשך ג' שנים היתה בצורתו והדקל לא עשה פירות, דההפסד הינו על הלוקח, ה"ה בקונה ע"ע, מכיון שגופו קנוי למלאכתו אם "חלה שלש אינו חייב להשלים דאין יכול לעשות מלאכה יותר מיכולתו", משא"כ במלמד ובשאר שכירים.

ולכאורה, ביאורו של המאירי מובן מאוד בין מצד לשון הגמ' ובין מצד הסברא, – אין הוא נדחק בדברי רבא ואומר שע"ע אין גופו קנוי אע"פ שרבא אומר בפירוש שגופו קנוי (וכפי שנדחקים ה"ש מפרשים" המובא ברמב"ן). אין הוא נדחק לחדש שישנו מושג כזה של בעלות על איסורים (וכפי שמחדש הרמב"ן), ואף אין הוא נדחק לבאר שרק חלק קטן מגופו של הע"ע קנוי [השכבת זרע שלו], בעוד שלשונו של רבא "ע"ע גופו קנוי" מורה בסתם על כך שכל גופו קנוי (וכפי שנדחק הר"ן) – וממילא צריך להבין מדוע נמנעו הראשונים האחרים מלבאר את משמעות קנין הגוף של ע"ע כמו שביארו המאירי?

וכיאר לי מו"ר הרב עמי שטרנברג שליט"א, דביאורו של המאירי במשמעות קנין הגוף של ע"ע ישנם שתי נקודות מחודשות שמחמתן נראה שהראשונים האחרים לא רצו ללמוד כמורה, ואלו הן:

א. השוואתו של המאירי בין קנין הגוף של ע"ע לענין מלאכתו לכין קנין דקל לפירותיו הינו מחדש מאוד. דבקנין דקל לפירותיו מכיוון שיש אפשרות לקנות קנין מוחלט בדקל לכשעצמו, מובן גם שניתן לקנות את הדקל לפירותיו, דהיינו, ניתן לקנות קנין מוחלט בדקל לענין אכילת פירותיו. אך בע"ע, שאין כל אפשרות לקנות קנין מוחלט של גופו (וכדביארנו לעיל בתחילת המאמר) מהיכי זיתי לומר שניתן לקנות קנין מוחלט בגופו לענין מלאכתו – הרי א"א בכלל לקנות קנין מוחלט בגופו!

ב. לדעת המאירי שע"ע גופו קנוי לענין מלאכתו לא מובן כיצד יכול אדם למכור את עצמו לע"ע – הרי אין לאדם בעלות על גופו כלל (עיי' בהרחבה ב"לאור ההלכה" של הרב ש.י. זוין מאמר "משפט שיילוק"), וא"כ כיצד יכול הוא למכור את גופו לענין מלאכתו? (ולשיטת הר"ן שהשכבת זרע של הע"ע קנויה לאדונו יתבאר לקמן שצ"ל שהר"ן סובר שע"ע המוכר את עצמו אין גופו קנוי).

אמנם המאירי, שביאר שע"ע גופו קנוי למלאכתו כעין דקל לפירותיו, צ"ל שביאר כך מכיון שהיה קשה לו, שאם ע"ע אין כל גופו ממש קנוי, כיצד נוצר על ע"ע שעבוד לעבוד את אדונו, דמצאנו במקומות אחרים שישנם שיעבודים ממוניים אך לא מצאנו שיעבודים לענין זה שאדם חייב לעבוד? וקושי זה (מלבד הקשיים שהזכרנו לעיל שישנם בשיטות האחרות) הוא אשר דחף את המאירי לבאר את משמעות קנין הגוף של ע"ע כפי שביארנו.

שיטת חכמי פרובינציאה⁷

חכמי פרובינציאה (מובאים במאירי) – ע"ע אין גופו קנוי לגמרי אלא גופו קנוי כעין משכון. וזוהי כוונת הגמ' ביחס לאמה עבריה (כדף יט.) ש"היא גופה משכון".

ושיטתם קשה להבנה, דבשלמא אדם המלוה כסף ומקבל משכון, יש למשכון ערך או בתור בטחון לגביית החוב או בתור אפשרות לתחילת פרעון החוב, אך בע"ע אם יכריז שאין הוא מוכן לעבוד, מה תעזור לאדונו העובדה שגופו של עבדו העברי הינו "משכון" בידו? הרי מסתבר שלא יותר לו הלאו של "פן יוסיף" מחמת שגופו של עבדו הינו משכון בידו ויהיה אסור לאדון להכות את עבדו העברי עמ"נ לכפותו לעבוד? ואם נאמר שכן מותר לאדון להכות את עבדו כדי שיעבוד מדין "עביד איניש דינא לנפשיה" (כך אמר לי מסברא מו"ר מרן הגאון הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא שליט"א) מסתבר שזה יהיה מותר לאדון אפי' אם לא היה גופו של עבדו העברי משכון בידו?

וכתב לי הרב יוסי הורביץ שליט"א ביאור לשיטת חכמי פרובינציאה וז"ל "נראה שאתה עומד קרוב למטמון ולא מרגיש בן זהו בדיוק הענין. חפץ שנמסר לי למשכון ובאים לקחת לי אותו, מותר לי להכות ולהגן על ממוני ועל זכויותי, שלא יקחו את מה שיש לי. אבל אין היתר למלוה להכות את הלזה שישלם, כי כדי לממש את זכויותיך ולהוסיף ממון עליך ללכת לבי"ד. א"כ, אם העבודה בע"ע היתה רק בגדר פרעון חוב, אם העבד אינו רוצה לעבוד זה כמו שהלזה לא רוצה לפרוע. אבל עכשיו שהתורה קראה לו עבד, ומובן מאליו שהוא גר אצל אדונו, מסרה בזה התורה את זכויותיו על העבודה בידו – כמו שהלזה מוסר את הפרעון הפוטנציאלי למלוה בתור משכון. ואז כשהעבד אינו רוצה לעבוד הרי הוא כמו הלזה שבא לבית המלוה ורוצה להשתמש במשכון, שיכול המלוה לגרשו מביתו. ובקיצור, המנעות העבד מלעבוד, היא לקיחת דבר שנמצא כבר ברשותו ממנו, ולא עיכוב תשלומים גרידא⁸.

ועוד, אפילו אם נאמר שיכול להכותו אפי' אם לא היה "גופו קנוי" ולא היה מוגדר כמשכון, מכל מקום האפשרות המציאותית לממש את זכויותיו בזה שהעבד קרוב לאדון

ומסור ותחת ידו, מגדירה אותו כמשכון. כי גם בלי משכון הלזה חייב בכל מצב לשלם, אלא כשיש משכון החיוב הוא קרוב להוצאה לפועל, וכן בע"ע כיון שהוא מסור תחת ידו יותר קל להוציא את חיוב עבודתו לפועל, עכ"ל.

נפק"מ המתבררות להלכה מתוך שיטות הראשונים בהבנת קנין הגוף של ע"ע

א. האם אמה עבריה גופה קנוי?

בסוגיות הגמ' לא מפורש אם אמה עבריה גופה קנוי. הברייתא בדף טז. שאומרת "וקונה את עצמו בכסף ובשוה כסף ובשטר", ושממנה לומד רבא שע"ע גופו קנוי מדברת אמנם על עבד עברי, אך בפשטות היה נראה ללמוד שאף אמה עבריה תקנה את עצמה בשטר, דאלת"ה היתה הברייתא צריכה לפרש שיש הבדל בין אמה עבריה לע"ע!

אמנם נראה שיש לברר אם אמה עבריה גופה קנוי ע"פ הביאורים השונים בקנין הגוף של ע"ע, וכפי שנתבאר לעיל –

לחכמי פרובינציאה שע"ע גופו קנוי כמו משכון, פשיטא שאמה עבריה גופה קנוי, שהרי דבר זה מפורש בגמ' דף יט. ביחס לאמה עבריה ש"היא גופה משכון היא".

לדעת ה"יש מפרשים" המובא ברמב"ן שע"ע אין גופו קנוי אלא שיעבודו הינו חזק יותר משעבוד פועל רגיל מכיון שאין הוא יכול לחזור בו מעבודתו בע"כ של אדונו אא"כ יתן את גרעון כספו, פשיטא דה"ה באמה עבריה.

לדעת המאירי ותוס' שע"ע גופו קנוי למלאכתו כעין קנין דקל לפירותיו, פשיטא דה"ה באמה עבריה. וכך מוכח מתוך דברי תוס' (דף יט. ד"ה במלוה) המדקדק מדברי רבא א"ר נחמן שאמר "המקדש במלוה שיש עליה משכון מקדשת מדרבי יוסי ברבי יהודה לאו אמר רבי יוסי ברבי יהודה מעות הראשונות לאו לקידושין נתנו האי הלואה היא והיא גופה משכון היא וכי משייר בה שוה פרוטה ומייעד הוה קידושין הכא נמי לא שנא", וז"ל: "זנ"ל לרקדק דקסבר ר' יוסי בר' יהודה דעבד עברי אין גופו קנוי, דאי גופו קנוי מה ענין זה אצל מלוה שיש עליה משכון אין כאן מלוה כלל אלא מקדשה בהקנתא גופה לעצמה", ואילו היה תוס' סובר שאמה עבריה אין גופה קנוי כיצד היה יכול לרקדק מדברי ר' יוסי בר' יהודה שעבד עברי אין גופו קנוי, הרי דברי ר' יוסי בר' יהודה הינם ביחס לאמה עבריה, שבאמת אין גופה קנוי משא"כ ע"ע שגופו כן קנוי! אלא ע"כ מוכח מדברי תוס' שסובר שלרבא שאומר שע"ע גופו קנוי, פשיטא שגם אמה עבריה גופה קנוי, ושאין טברא לחלק בין ע"ע לאמה עבריה.

לדעת הרמב"ן שע"ע גופו קנוי לענין קנין האיסור שיש לרבו בו, דיכול למסור לו שפחה כנענית. נראה באופן פשוט לומר שאמה עבריה אין גופה קנוי, שהרי בעלות הארון על אמתו העבריה איננו מתיר לה אף איסור מאיסורי התורה! ואע"פ שיש באמה עבריה דין מיוחד של ייעוד, באופן פשוט נראה לומר שדין ייעוד הינו צורה מיוחדת של קידושין השייך באמה עבריה, אך אין בדין הייעוד משום התרת איסור תורה! ועוד, הרי מפורש בגמ' בדף יט. שאין ייעוד אלא מדעת דידה (של האמה העבריה) וא"כ אפשרות הייעוד של אמה עבריה תלוי ברצונה והסכמתה של האמה עצמה (כך מפורש בכסף משנה הל' עבדים פרק ד הלכה ח) וממילא פשיטא דלא שייך לומר לפי"ז שיש לארון קנין איסור באמתו העבריה מחמת דין ייעוד שיש בה, שהרי אפשרות הייעוד תלוי בהסכמת האמה העבריה! ואף לדעת תוס' (דף ה. ד"ה שכך) שהארון יכול לייעד את אמתו העבריה בעל כורחה (ומה שהגמ' בדף יט. אמרה שאין ייעוד אלא מדעת דידה

כוונתה היא שהאדון צריך להודיעה שלשם קידושין מייעדה) מסתבר יותר לומר שדין הייעוד הינו צורה מיוחדת של קידושין השייך באמה עבריה, אך אין בו משום התרת איסור תורה (כפי שיש במסירת שפחה כנענית לע"ע), ולכן נראה באופן פשוט לבאר בדעת הרמב"ן שאמה עבריה אין גופה קנוי. אמנם אין זה הכרח גמור בדעת הרמב"ן, דאם נאמר שהרמב"ן סובר כדעת תוס' בדף ה', שניתן לייעד אמה עבריה בעל כרחיה, יש מקום לומר שהרמב"ן יסבור שגם באמה עבריה יש קנין איסור, המתבטא בכך שהאדון יכול לייעד את אמתו העבריה בעל כרחיה, דוהו דין שלא קיים בקידושי אשה, שהרי אין אשה מתקדשת אלא מדעתה.

לדעת הר"ן שע"ע גופו קנוי מחמת שרבו מוסר לו שפחה כנענית ואפי' בע"כ ובכך הוא משתמש ממש בחלק מגופו של העבד (בשכבת הזרע שלו) פשיטא שאמה עבריה אין גופה קנוי, שהרי אין לאדון שום היכי תימצי של שימוש ממשי בגופה כל זמן שהיא עדיין אמה עבריה (ואילו לאחר שמייעדה הרי היא כבר איננה נחשבת יותר כאמה)!

ב. האם המוכר את עצמו לע"ע גופו קנוי?

לדעת חכמי פרוכניציאה, ה"ש מפרשים" המוכר ברמב"ן, המאירי ותוס', פשיטא שהמוכר עצמו לע"ע גופו קנוי בדיוק כמו ע"ע שמכרוהו ב"ד.

אמנם, לדעת הרמב"ן שע"ע גופו קנוי מחמת קנין האיסור, שיש לאדונו אפשרות למסור לו שפחה כנענית, יש לעיין האם מוכר עצמו גופו קנוי, שהרי שנינו בברייתא (קידושין יד:): "...המוכר עצמו אין רבו מוסר לו שפחה כנענית, מכרוהו ב"ד רבו מוסר לו שפחה כנענית, רבי אליעזר אומר... זה וזה רבו מוסר לו שפחה כנענית", דלדעת ר"א פשיטא שגם מוכר עצמו גופו קנוי מכיון שרבו מוסר לו שפחה כנענית, אך לדעת ת"ק, דהלכתא כוותיה, שמוכר עצמו אין רבו מוסר לו שפחה כנענית, נראה באופן פשוט לומר שהרמב"ן יסבור שאין גופו קנוי, והרב שימחול על גרעונו, גרעונו יהיה מחול!

וכהבנה זאת בדברי הרמב"ן למד תלמידו הרשב"א, אך הוא נשאר בצ"ע על הבנה זאת, מכיון שהברייתא בדף טז. האומרת שע"ע קונה את עצמו בשטר נשנתה בסתמא ולא חילקה בפירוש ואמרה שדין זה של שטר שחרור נצרך רק לע"ע שמכרוהו ב"ד, אך ע"ע המוכר עצמו במחילת גרעונו סגי?

ומדברי הרשב"א מוכח דלמד כהבנת רש"י בדף יד: שאומר שהמוכר עצמו אין רבו מוסר לו שפחה כנענית "ואסורה לו"⁹. אך בחידושי הריטב"א (דף יד: ד"ה מוכר עצמו) מפורש "שהמוכר עצמו מותר בשפחה כנענית אלא שאין רבו כופהו בכך, והריטב"א מוכיח דין זה שמוכר עצמו מותר בשפחה כנענית, מזה שהברייתא בדף טז. אמרה בסתמא שע"ע יוצא בשטר שחרור ולא די במחילת גרעונו, ובפשטות הברייתא מדברת גם על ע"ע שמוכר עצמו ושגם עליו אמר רבא שגופו קנוי, ואם אין רבו מוסר לו שפחה כנענית הרי אין גופו קנוי – אלא ע"כ צ"ל שרבו מוסר לו שפחה כנענית, ומה שת"ק אומר שמוכר עצמו אין רבו מוסר לו שפחה כנענית הוונה היא שאין רבו מוסר לו שפחה כנענית בע"כ.

ואם נאמר שהרמב"ן למד כהבנת הריטב"א, שמוכר עצמו רבו מוסר לו שפחה כנענית מדעתו, א"כ פשיטא שהרמב"ן מורה שמוכר עצמו גופו קנוי.

אמנם, לדעת הר"ן, שע"ע גופו קנוי מחמת שרבו מוסר לו שפחה כנענית ואפי' בע"כ, ובכך הוא משתמש ממש בחלק מגופו של העבד, פשיטא שמוכר עצמו אין גופו קנוי (לדעת ת"ק דהלכתא כוותיה), שהרי לכו"ע אין רבו יכול למסור לו שפחה כנענית בע"כ,

וממילא הרב שימחל על גרעונו גרעונו יהיה מחול.

ג. האנו שפחות ועבדים כנענים הקנויים אך ורק למעשה ידיהם יכולים להשתחרר ע"י מחילת רבם עליהם, או שמא דוקא בכסף או בשטר הם יכולים לקנות את עצמם?

לדעת ה"ש מפרשים" המובא ברמב"ן שע"ע אין גופו קנוי, אלא שעבודו הינו חזק יותר משעבוד פועל רגיל היכול לחזור בו באמצע עבודתו מבלי לתת את גרעון כספו ולכן לא מועילה מחילה בעלמא עמ"נ לשחררו, מובן הדבר שגם שפחות ועבדים כנענים הקנויים אך ורק למעשה ידיהם לא יוכלו לזכות בעצמם ע"י מחילה בעלמא של רבם, מכיון שגם הם אינם יכולים לחזור בהם באמצע עבודתם.

אמנם לדעת הרמב"ן והר"ן, שמחילת הארון על עבדו העברי איננה מועילה מחמת יכולת הארון למסור לעבדו העברי שפחה כנענית, פשיטא שמחילת הארון על שפחתו ועבדו הכנענים הקנויים אך ורק למעשה ידיהם תועיל, שהרי לא שייך בהם כלל דין של שפחה כנענית שמוסרים להם!

ונפק"מ זאת בין שיטות הראשונים מפורשת כבר בדברי המחנה-אפרים הל' עבדים סי' א.

אמנם, לשיטות המאירי וחכמי פרוכניציאה עדיין יש מקום לעיין מה תהיה דעתם ביחס לשפחות ועבדים כנענים הקנויים אך ורק למעשה ידיהם – האם שייך לומר שגם אצלם גופם קנוי למלאכתם, מעין קנין דקל לפירותיו או שגופם קנוי כעין משכון, ואין קנינם פחות מהקנין שיש בעבד עברי, או שמא קנינם הינו פחות מן הקנין שיש בעבד עברי, וממילא תועיל בהם מחילה בעלמא של רבם עמ"נ לשחררם.

סיכום

הברייתא בדף טז. אומרת שע"ע קונה את עצמו בשטר, ומזה לומד רבא שע"ע גופו קנוי, והרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול.

הראשונים מתקשים מהי משמעות קנין הגוף של ע"ע, שהרי אנו מוצאים שאין קנין גופו דומה לקנין הגוף של עבד כנעני, דע"ע יש לו יד לענין מציאה, לענין זכיה לאחרים ולענין פדיון מע"ש, משא"כ בעבד כנעני?

וישנן חמש שיטות בראשונים בביאור קנין הגוף של ע"ע –

"יש מפרשים" המובא ברמב"ן – ע"ע אין גופו קנוי אלא שעבודו הינו חזק יותר משעבוד פועל רגיל היכול לחזור בו באמצע עבודתו מבלי לתת את גרעון כספו, ואילו דברי רבא שגופו קנוי הינם מליצה בעלמא.

רמב"ן – בע"ע יש לארון שני קנינים: א. קנין ממון, והוא קנין מעשה ידיו. ב. קנין איסור, דיכול למסור לעבדו שפחה כנענית. וקנין הגוף של ע"ע הינו מחמת קנין האיסור שיש לארון בעבדו.

ר"ן – ע"ע גופו קנוי לענין זה שרבו מוסר לו שפחה כנענית ואפי' בע"כ ובכך הוא משתמש ממש כחלק מגופו של העבד (בשכבת זרע שלו).

מאירי – ע"ע גופו קנוי למלאכתו, מעין קנין דקל לפירותיו.

חכמי פרובינציאה – ע"ע גופו קנוי בעין משכון.

ע"פ שיטות הראשונים השונות בביאור משמעות קנין הגוף של ע"ע, יש לעיין האם אמה עבריה וע"ע המוכר עצמו גופם קנוי?

לשיטות חכמי פרובינציאה, המאירי וה"ש מפרשים" המובא ברמב"ן פשיטא שגופם קנוי, אך לשיטות הרמב"ן והר"ן שתוללים את קנין הגוף של ע"ע בכך שרבו מוסר לו שפחה כנענית, יש לעיין האם אמה עבריה גופה קנוי, שהרי לא שייך בה דין שרבה מוסר לה שפחה כנענית, וכמו כן יש לעיין בדין ע"ע המוכר עצמו, שאין רבו מוסר לו שפחה כנענית (אליבא דת"ק דהלכתא כוותיה) בע"כ (לדעת הריטב"א), ואולי אפי' אסורה לו (לדעת רש"י והרשב"א).

והמחנה אפרים מביא שתהיה נפק"מ בין שיטות הראשונים השונות ביחס לדין שפחות ועבדים כנעניים הקנויים אך ורק למעשה ידיהם, לענין שיוכלו להשתחרר במחילה בעלמא של רבם.

הערות

1. וכך גם שיטת תוס' יבמות ע: ד"ה אלמא, ותוס' ב"מ צט. ד"ה דלא, וה"מחנה אפרים" הל' עבדים סי' א למד כשיטה זאת גם בדעת הרמב"ם בפיהמ"ש למעשר שני פ"ד מ"ד.
 2. העיר לי ר' אייל שנהב שליט"א דבביאור ה"ש מפרשים" המובא ברמב"ן ניתן להבין דכוונתם היתה לביאור המאירי המובא לקמן שע"ע גופו קנוי למלאכתו מעין קנין רקל לפירותיו, והנפק"מ שיש מקנין הגוף הזה הוא שהרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול. ואמרתיו לו: אה"נ, ניתן לבאר כך ב"ש מפרשים" המובא ברמב"ן, אך מקושיות הרמב"ן על שיטתם רואים שהרמב"ן לא הבין כך את דעתם, ומכיון שניתן לבאר את דעתם כדביארנו לעיל (וכפי שנראה שהרמב"ן הבין את שיטתם), אין הכרח להדחק בביאור שיטתם ולומר שהרמב"ן לא הבין את כוונתם.
 3. הגמ' ברוך כח. אומרת שהתובע את חבירו שנמכר לו בע"ע אפי' אם עד אחד מסייע לדבריו הוא לא יוכל לחייבו שבועה מכיון שע"ע גופו קנוי. והר"ן מבאר את דברי הגמ': התורה לא חייבה שבועה בע"ע אלא כאשר תובעים מאדם ממון אך לא כאשר תובעים מאדם את עצמו.
 4. ואליבא דהריטב"א שביאר שקנין הממון של ע"ע הינו נפרד מקנין האיסור שבו, וקנין הממון שבו ניתן למחילה בעלמא, מדוע לא יוכל אדם לחייב את חבירו (ע"י עד אחד) שישבע לו שהוא חייב לו עבורת שש שנים של ע"ע? ואע"פ שבשבועה זאת יתברר ג"כ אם גופו קנוי או לא (ונפק"מ לענין יכולת הרב למסור לו שפחה כנענית), אך מדוע שמחמת קנין האיסור א"א יהיה לחייב שבועה על קנין הממון? וביאר לי מו"ר הרב עמי שטרנברג שליט"א דצ"ל שגם הריטב"א מודה שקנין הממון שבע"ע קשור באופן עצמי בקנין האיסור שבו, דלא שייך שאדם ימכור את עצמו לע"ע בתנאי שלא יוכלו למסור לו שפחה כנענית (אליבא דר"א, ובמכרוהו בי"ד אליבא דת"ק), וממילא א"א להשביע אדם על כך שהוא לא נמכר לפלוני בע"ע מכיון שזה בהכרח כולל בתוכו את עוברת ממכר גופו דאין מחייבין עליו שבועה. אמנם, הריטב"א מחדש שאחרי שאדם קונה ע"ע (קנין הכולל בתוכו קנין ממון וקנין איסור) ניתן במחילה בעלמא לוותר על הקנין ממון באופן כזה שישאר לאדון אך ורק קנין האיסור בעבדו.
 4. בביאור שיטת הרמב"ן בהבנת משמעות קנין הגוף של ע"ע נראה דאין הכרח להבין כמו שכתבתי. דברמב"ן מפורש שקנין איסור של ע"ע איננו נפקע בלא שטר שחרור, וביארנו, דכוונת הרמב"ן היא שגופו של ע"ע קנוי לענין זה שרבו מוסר לו שפחה כנענית, דהיינו, הסיבה לכך (שהבריייתא אמרה שע"ע קונה את עצמו בשטר ולא די במחילה בעלמא של האדון ושמוזה למד רבא) שע"ע גופו קנוי הינו מחמת הדין שמפורש בתורה, שע"ע רבו מוסר לו שפחה כנענית.
- אמנם, יש מקום להבין את דברי הרמב"ן באופן אחר: דבפשטות משמע מדברי רבא שאמר שע"ע גופו קנוי, דע"ע גופו קנוי לגמרי לכל ענינים שבו, אך השאלה שעמדה בפני הרמב"ן היתה מה הביא את רבא (והבריייתא שעליה הוא נסמך) לומר שע"ע גופו קנוי לגמרי לכל ענינים שבו? ועל זה מתרץ הרמב"ן: מכיון שאנו מוצאים שיש בע"ע קנין איסור שרבו יוכלו למסור לו שפחה כנענית, זהו סימן לכך שגופו קנוי לכל ענינים שבו, דאם רבו לא היה יכול למסור לעבדו העברי שפחה כנענית, יתכן היה ג"כ לומר שגופו קנוי, אך לא היה לנו סימן לכך שגופו קנוי, לא היתה לנו דרך כלשהי לברר אם גופו קנוי או לא.

ואע"פ שמלשון הרמב"ן "...ואין קנין איסור נפקע בלא גט בין באישות בין בעבודת, הילכך הרב שמחל על גרעונו אין גרעונו מחול", משמע יותר כהבנה הראשונה, שיכולת הרב למסור לעבדו העברי שפחה כנענית הזינה הסיבה לכך שגופו קנוי, אך מסברא דוקא מובנת יותר ההבנה השנייה שיכולת הרב למסור לעבדו העברי שפחה כנענית הינה סימן לכך שע"ע גופו קנוי לכל ענינים שבו. דאילו להבנה הראשונה התקשינו לעיל, מהיכן חידש הרמב"ן מושג כזה שיש קנין לאיסורים (דבר שמשברא אינו מובן כ"כ), אך להבנה השנייה שע"ע גופו קנוי לכל ענינים שבו והסימן לכך הוא בזה שרבו מוסר לו שפחה כנענית, אה"ג, הרמב"ן לא התכוון לומר שיש קנין לאיסורים, והביטוי "קנין איסור" המופיע ברמב"ן הינו ביטוי מושאל שענינו לומר שמכיון שיש דין בתורה שהאדון יכול למסור לעבדו שפחה כנענית זה סימן לכך שגופו קנוי לכל ענינים שבו (וכמובן אף לענין האיסור של שפחה כנענית שהותרה אצלו).

ולפי ההבנה השנייה שיכולת האדון למסור לעבדו העברי שפחה כנענית הינו סימן לכך שגופו קנוי לכל ענינים שבו, פשיטא שהרמב"ן יורה לדברי רב האי גאון שהבאנו לעיל שא"א לקנות דברים שאין בהם משא.

ולקמן נברר בודעת הרמב"ן דנראה שרעתו היא שאמה עבריה אין גופה קנוי מכיון שלא שייך בה דין שפחה כנענית. אמנם, זה דוקא לפי הבנתנו הראשונה שמסירת שפחה כנענית לע"ע הינו הסיבה לכך שע"ע גופו קנוי, וממילא באמה העבריה שזה לא שייך, אין גופה קנוי. אך להבנה השנייה שיכולת האדון למסור לעבדו העברי שפחה כנענית הינו סימן לכך שגופו קנוי לכל ענינים שבו, אין שום הכרח לומר שבאמה עבריה שלא שייך בה הסימן הזה שאין גופה קנוי, אלא אדרבא, מסתבר יותר לומר שגופה קנוי בדיוק כמו בע"ע, דמהיכי תיתי לחלק ביניהם? ובאמת, נח יותר לומר שאמה עבריה גופה קנוי, דהברייתא ברף טו. שאמרה שע"ע קונה את עצמו בשטר (ושממנה למד רבא שע"ע גופו קנוי) מתייחסת בפשטות לאמה עבריה כמו לע"ע. ועוד, דאם אין גופה של אמה עבריה קנוי היו צריכים הרמב"ן וסיעתו לפרש נפק"מ חשובה זאת בדרייהם!

אמנם, מזהרשב"א שכתב "ולפי דברי רבינו (הרמב"ן) נראה מוכר עצמו שאין רבו מוסר לו שפחה כנענית א"צ שטר שחרור אלא במחילת גרעונו סגי ליה וצ"ע דהא סתמא תניא" נראה שלמד כהבנתנו הראשונה בשיטת הרמב"ן, דאילו לפי ההבנה השנייה שיכולת האדון למסור לעבדו העברי שפחה כנענית הינו סימן לכך שגופו קנוי לכל ענינים שבו, מסתבר לומר שע"ע שמוכר עצמו, גופו קנוי בדיוק כמו ע"ע שמכרוהו בי"ד אע"פ שלא מתגלה בו הסימן של דין שפחה כנענית (וכדביארנו לגבי קנין הגוף של אמה עבריה). ואם נאמר שהרמב"ן אכן התכוון להבנתנו השנייה בדבריו יתיישב בזה הצ"ע של הרשב"א "דהא סתמא תניא", דאה"ג, ע"ע המוכר עצמו גופו קנוי וצריך שטר שחרור בדיוק כמו ע"ע שמכרוהו בי"ד, והברייתא ברף טו. שאמרה ע"ע קונה את עצמו בשטר דבריה בין על מכרוהו בי"ד ובין על מוכר עצמו! (כך ביאר לי מו"ר ר' ברוך אזרח שליט"א בכיאר הרשב"א ותירוץ הרמב"ן).

אמנם, אם הרשב"א למד כהבנתנו הראשונה ברמב"ן שיכולת האדון למסור לעבדו העברי שפחה כנענית הינו הסיבה לכך שגופו קנוי, מדוע העיר הרשב"א שלפי הרמב"ן ע"ע המוכר עצמו אין גופו קנוי ואילו ביחוס לאמה עבריה שג"כ מסתבר לפי הבנה זאת שאין גופה קנוי, סתם הרשב"א ולא העיר מאומה?

ולכן נראה לומר שאף הרשב"א למד ברמב"ן כהבנתנו השנייה ברמב"ן, שיכולת האדון למסור לעבדו העברי שפחה כנענית הינו סימן לכך שגופו קנוי, ואמה עבריה דלא שייך שימסרו לה שפחה כנענית, פשיטא שגופה קנוי כמו ע"ע (וכדביארנו לעיל), אך ע"ע שמוכר עצמו דנאופן טכני שייך למסור לו שפחה כנענית, אך ע"פ הדין אין מוסרים לו שפחה כנענית, נראה לרשב"א שחסרון הסימן של יכולת האדון למסור לו שפחה כנענית מברר ג"כ שאין גופו קנוי, דדוקא בע"ע שמכרוהו בי"ד יש כח ביד בי"ד לעשות מכירה חזקה וגמורה של גופו של העבד ובכך ג"כ הוא נהיה מותר בשפחה כנענית, אך ע"ע המוכר עצמו אין בכוחו למכור את גופו באופן מוחלט עד כדי כך שהוא יהיה מותר בשפחה כנענית (כך ביאר לי מו"ר הרב מיכאל הרשקוביץ שליט"א בכיאר דעת הרשב"א, ועדיין צ"ע ע"פ ביאר זה מדוע יש לאב שמוכר את בתו לאמה כח למכור את גופה ואילו ע"ע שמוכר עצמו אין בכוחו למכור את גופו). ובלשון הר"ן (ברף יא. ברפי הרי"ף) מובאת הבנה בקנין הגוף של ע"ע המורה כהבנתנו השנייה בשיטת הרמב"ן שיכולת האדון למסור לעבדו העברי שפחה כנענית הינו סימן לכך שגופו קנוי לכל ענינים שבו, וז"ל "קנין הגוף יש לו עליו שמחמתו הוא מותר בשפחה כנענית". ואע"פ שלקמן נביא ביאר שונה לגמרי בשיטת הר"ן ע"פ דבריו בסוגייתנו (ברף ז. ברפי הרי"ף), אין זה קשה, וידוע הרבר שהר"ן על הרי"ף ליקט בדבריו שיטות ראשונים שונות וא"א להקשות מדבריו במקום אחר על דבריו במקום אחר. אמנם, מדברי הריטב"א (שהבאנו לעיל) שניתן להפקיע את קנין מעשה ידיו של ע"ע בדברים בעלמא, ורק את קנין האיסור שבו א"א להפקיע בדברים, מוכח כהבנתנו הראשונה ברמב"ן שיכולת האדון למסור לעבדו העברי שפחה כנענית הינו הסיבה לכך שגופו קנוי, ולפי הבנה זאת נראה לומר שאמה עבריה אין גופה קנוי. וכך ראיתי בעינינו למשפט" של הרב אריאלי שמביא בשם הריטב"א דבאמה עבריה סגי במחילה בעלמא, אך לא מצאתיו בריטב"א בפנים.

ואף בדברי ה"שיטה קדמונית" על סוגייתנו מוכח דלמד ברמב"ן כהבנתנו הראשונה שיכולת האדון למסור לעבדו העברי שפחה כנענית הינו הסיבה לכך שגופו קנוי, וז"ל "ותיין הרמב"ן נ"ר שעבד כנעני

- שני קנינים יש לרבו עליו... והכא נמי גבי עבד עברי אית ביה שני קנינין אחד קנין ממון ואחד קנין איסור שמתירו בשפחה כנענית ומחמת אותו קנין איסור הוא דבעי שטר שחרור ולא סגי ליה במחילה", עכ"ל.
- ומעין בירורנו כאן בהבנת שיטת הרמב"ן עיין לקמן בירורנו בהבנת שיטת הר"ן. ואותם נפק"מ שביורנו כאן בשיטת הרמב"ן לענין קנין הגוף של אמה עבריה וע"ע המוכר עצמו שייכות אף בבירורנו בשיטת הר"ן.
- ויש להעיר, דאם נבין ברמב"ן כהבנה השניה שיכולו הארון למסור לעבדו העברי שפחה כנענית הינו סימן לכך שגופו קנוי לכל ענינים שבו, יוצא ששיטת הרמב"ן דומה לשיטת המאירי המובאת לקמן, שע"ע גופו קנוי למלאכתו מעין קנין דקל לפירותיו, ובשיטת תוס' דנבאר לקמן שסובר בהכרח במאירי נוכל כעת לבאר דסובר או במאירי או ברמב"ן.
5. העיר לי ר' שלמה אפלבויס שליט"א דניתן להבין בדברי הר"ן שהוא הבין כהבנת הרמב"ן, אלא שהוא הבין ברמב"ן שקנין האיסור הינו מחמת שהארון יכול למסור לעבדו העברי שפחה כנענית ואפי' בע"כ דבזה מתבטא יותר שיש בעלות על האיסור, משא"כ אם לא יכול למסור לו שפחה כנענית בע"כ א"א להתייחס לארון כבעלים על איסור זה של מסירת שפחה כנענית. אמנם, מלשון הר"ן שמוסיף "והולדות לארון" נראה יותר כביאורו של הרב יוסי הורביץ שליט"א המובאת לקמן.
6. עיין ברא"ש בפרקנו סי' כז, וז"ל "...ואפי' בע"ע אם יתנה הכל לפי תנאו", אך יתכן שזה דוקא בתוספת חיובים על ע"ע – רצ"ע.
7. וכך גם שיטת הריטב"א המובא בנ"פ החולץ (דף טו: בדפי הרי"ף).
8. וכך גם משמע מלשון הריטב"א המובא בנ"פ החולץ, וז"ל "...דהתם ה"ק גופו קנוי לו לענין משכון ובאילו היא מלוה שיש עליה משכון דכי שקיל למשכונה מיניה שלא כדון ה"ל גזל".
9. וכך גם דעת הרמב"ם הל' עבדים פ"ג ה"ב ש"מוכר עצמו אסור בשפחה כנענית".

הערות העורך (י. אילני)

- א. ישוב קושייתו של הרמב"ן על ה"יש מפרשים": ניתן לומר כי יש חילוק בין קנין כסף בעבד עברי לבין קנין כסף בעבד כנעני, והוא שבע"ע מתן מעות גומר את הקנין בצורה מוחלטת, משא"כ בע"כ, שכל עוד הוא לא טבל לשם עבדות עדיין לא חלים עליו דיני ע"כ, לכן אין שמיה קנין, והוא ניתן להקעה ע"י טבילה לשם יהדות (ברור הרבר שלאחר טבילה לשם עבדות לא תועיל טבילה לשם יהדות) ומכאן יהיה ניתן לומר כי גם מחילה על המעות תועיל להפקעת הקנין (היש מפרשים). אך מאידך אין זה מחייב ויתכן לחלק בין מחילה וטבילה לשם יהדות הגורמת למעמד חדש של העבד, משא"כ סתם מחילה... (הרמב"ן).
- ב. בהבנת דברי הר"ן נראה לבאר, כי האפשרות של הארון לחייב את העבד להוליד בנים משפחה כנענית, מלמד כי קניינו של ע"ע הוא קנין מיוחד שאינו דומה לסתם שכירות של פועל, ומצב זה יוצר מציאות מיוחדת, ואין כאן עסק בריני ממון רגילים, שבהם מועילה מחילה, אלא ניתן לרמות את זה יותר לקנין של אשה כלפי בעלה, וכמו שבעל אינו יכול להפקיע את קנין אשתו ללא גט, כן אין הארון יכול להפקיע את קנינו מע"ע ללא שטר. ממילא כ"ע לא קיבל העבד שטר מאדונו חייב הוא לו את כל הפעולות שע"ע חייב לאדונו, ואולי יתכן לומר כי אם רבו ימחול לו על פעולות מסוימות יהיה מצב זה דומה למצב שאשה אומרת לבעלה איני ניוונת ואיני עושה. ועיין יש לחלק, ודק.
- ג. התוס' המחלק בין ע"ע לבין פועל (מלמד) יכול להסתדר יפה מאור ע"פ הר"ן, וכפי שהס' בהערותו הקורמת.
- ד. מה שאתה מקשה על המאירי, שמשווה בין קנין דקל לפירותיו ובין קנין עבד עברי לפירותיו (מעשה ידיו), הרי בע"ע אין יכולת לקנות את גופו. דבר זה אינו ברור דיו, שהרי מצאנו שיש יכולת לקנות עבד כנעני, ומה שבע"ע אין יכולת כזו, זה רק מצד שעבדו הם ולא עבדים לעבדים, וזה אומר שאדם לא יכול להקנות את גופו לחבירו, אך אין זה אומר שאין הוא יכול להקנות את גופו למעשה ידיו, וכמו שמצאנו שאדם יכול לשעבד את עצמו לחובותיו כפי שכותבים התוס' (כתובות נד. ד"ה אע"פ) לגבי כתובה שהאדם משעבד את עצמו למרות שאין לו ממון, ה"ה כאן, אדם משעבד את עצמו למעשה ידיו לפרק זמן מוגבל ואין כאן חיסרון מצד עבדים לעבדים.